

John Lewis Burckhardt, *Travels in Arabia*, London [1829?], repr. Beirut 1972; *ET²*, s.v. "Djudda" (by R. Hartmann-Phebe Ann Marr); Philip Khūri Hitti, *History of the Arabs: from the earliest times to the present*, London 1985.

/ بهزاد لاهوتی /

جَدّه، مدرسه، نام دو مدرسه طلبه‌نشین در اصفهان. مدرسه جدّه بزرگ و مدرسه جدّه کوچک، در محدوده بازار اصفهان و نزدیک به یکدیگر ساخته شده‌اند. بنابر بعضی منابع، مدرسه کوچک‌تر به دستور جدّه بزرگ شاه عباس دوم (حک: ۱۰۵۲-۱۰۷۷) و مدرسه بزرگ‌تر به امر جدّه کوچک شاه بنا شده، ولی امروزه اطلاقی بزرگ و کوچک به این مدارس، برحسب وسعت آنهاست، یعنی مدرسه بزرگ‌تر را جدّه بزرگ و مدرسه کوچک‌تر را جدّه کوچک می‌نامند (← جابری انصاری، ص ۳۰۴؛ هنرفر، ص ۵۵۳). برخی بانی هر دو مدرسه را دلارام خانم، یکی از جدّه‌های شاه‌عباس دوم، دانسته (← رفیعی مهرآبادی، ص ۴۴۲؛ سپتا، ص ۱۱۴؛ سلطان‌زاده، ص ۲۷۸) و از این رو، نام این مدارس را برگرفته از وسعت آنها دانسته‌اند.

مدرسه جدّه بزرگ از مدرسه جدّه کوچک معروف‌تر است و تعبیر مدرسه جدّه در اقواء، معمولاً ناظر به مدرسه جدّه بزرگ است.

مدرسه جدّه کوچک، در یکی از بازارچه‌های بازار بزرگ اصفهان به نام «قهوه کاشیها» قرار دارد. این محل در چهار وقفنامه از چهار مدرسه اصفهان در دوره صفوی (ص ۱۰۳)، جنب خان مشهور به انارفروشان معرفی شده است. مسیر اصلی بازار، در زمان بنیان مدرسه، از قهوه کاشیها به سرای ساروتقی (در محل: ساروتقی) می‌رفت و از بازارچه مشیر انصاری و فضای میان هارونیه و مسجد علی علیه‌السلام و «درب حمام کُرسی» و بازار گندم‌فروشان می‌گذشت و به بازار قاز منتهی می‌شد و جدّه کوچک نیز، همچون اغلب مدارس و کاروانسراها، در این مسیر بود (جابری انصاری، ص ۳۰۵).

بنابر کتیبه مرمرینی که بر دیوار یکی از غرفه‌های حیاط شمالی مدرسه نصب شده، این عمارت به امر دلارام خانم (جدّه شاه‌عباس دوم) و به سعی ولی آقا ساخته شده و بنای آن در رجب ۱۰۵۷ پایان یافته است. بر اساس کتیبه سردر مدرسه، جدّه کوچک وقف طلاب اثنا عشری شده و ثواب وقف به روح صفی‌میرزا (مقتول ۱۰۲۴)، فرزند ارشد و ولیعهد شاه‌عباس اول، هدیه شده است. ظاهراً دلارام خانم، مادر صفی‌میرزا و همسر شاه‌عباس اول بوده و به همین سبب، او را جدّه بزرگ شاه‌عباس دوم خوانده‌اند (← چهار وقفنامه، مقدمه احمدی، ص ۹۶). در پشت وقفنامه مدرسه، فهرستی از کتابهای وقفی

التاریخ العربی الاسلامی، بیروت ۲۰۰۲/۱۴۲۳؛ محمدین محمد ادرسی، کتاب نزهةالمشاق فی اختراق الأفاق، قاهره: مکتبه الثقافة الدینیة، [بی‌تا.]: محمدین احمد ازهری، تهذیب اللغة، ج ۱۰، چاپ علی حسن هلالی، قاهره [بی‌تا.]: اصطخری؛ اطلس المملكة العربیة السعودیة، ریاض: وزارة التعليم العالی، ۲۰۰۰/۱۴۲۰؛ سعید افغانی، اسواق العرب فی الجاهلیة و الاسلام، قاهره ۱۹۹۳/۱۴۱۳؛ محسن امین، کشف الارتیاب، تهران ۱۳۲۷؛ عبدالله بن عبدالعزیز بکری، کتاب المسالك و الممالک، چاپ ادریان فان لیوفن و اندری فری، تونس ۱۹۹۲؛ عبدالرحمان جبرتی، عجائب الآثار فی التراجم و الاخبار، چاپ عبدالرحیم عبدالرحمان عبدالرحیم، قاهره ۱۹۹۷-۱۹۹۸؛ جواد علی، المفضل فی تاریخ العرب قبل الاسلام، بیروت ۱۹۷۶-۱۹۷۸؛ اسماعیل بن حماد جوهری، الصحاح: تاج اللغة و صحاح العربیة، چاپ احمد عبدالغفور عطار، بیروت [بی‌تا.]: چاپ افست تهران ۱۳۶۸ ش؛ عبداللّه بن لطف‌الله حافظ ایرو، جغرافیای حافظ ایرو، ج ۱، چاپ صادق سجادی، تهران ۱۳۷۵ ش؛ حدودالعالم؛ احمد بن محمد حضراوی، الجواهر المقتدّة فی فضائل جدّة، چاپ علی عمر، قاهره ۱۴۲۳/۲۰۰۲؛ فؤاد حمزه، قلب جزیره العرب، ریاض ۱۹۶۸/۱۳۸۸؛ مسعود خوند، الموسوعة التاریخیة الجغرافیة، بیروت ۱۹۹۴-۲۰۰۴؛ احمد بن داوود دینوری، الاخبار الطوال، چاپ عبدالمنعم عامر، مصر [۱۳۷۹/۱۹۵۹]، چاپ افست بغداد [بی‌تا.]: امین ریحانی، تاریخ نجدالحديث و ملحقاته، بیروت ۱۹۵۴؛ سازمان کنفرانس اسلامی، مجمع فقه اسلامی، مصوبه‌ها و توصیه‌ها: از دومین تا پایان نهمین نشست، ترجمه محمد مقدس، قم ۱۴۱۸؛ سماعی؛ زین‌العابدین بن اسکندر شیروانی، بستان السیاحه، یا سیاحت‌نامه، چاپ سنگی تهران ۱۳۱۵، چاپ افست [بی‌تا.]: طبری، تاریخ (بیروت)؛ عبدالحکیم عفیفی، موسوعة ۱۰۰۰ مدینه اسلامیة، بیروت ۲۰۰۰/۱۴۲۱؛ عمر فاووق سیدرجب، المدن الحجازیة، [قاهره] ۱۹۸۱؛ عبدالعزیز عمری، الحرف و الصناعات فی الحجاز فی عصر الرسول، دوچه ۱۹۸۵؛ محمدین احمد ناسی، شفاء الغرام بأخبار البلد الحرام، بیروت: دارالکتب العلمیة، [بی‌تا.]: محمدحسین بن مهدی فراهانی، سفرنامه میرزامحمدحسین حسینی فراهانی، چاپ مسعود گلزاری، تهران ۱۳۶۲ ش؛ علی‌اصغر فقیهی، وهابیان: بررسی و تحقیق گونه‌ای درباره عقاید و تاریخ فرقه وهابی، تهران [۱۳۵۷ ش]؛ قدماة بن جعفر؛ کتاب الاستبصار فی عجائب الامصار، چاپ سعد زغلول عبدالحمید، دارالبیضاء: دارالنشر المغربیة، ۱۹۸۵؛ عمر رضا کخاله، جغرافیة شبه‌جزیره العرب، چاپ احمدعلی، مکه ۱۳۸۴/۱۹۶۴؛ صلاح‌الدین مختار، تاریخ المملكة العربیة السعودیة فی ما فیها و حاضرها، بیروت: دارمکتبة الحیة، [بی‌تا.]: مسعودی، مروج (بیروت)؛ مقدسی؛ السلکة العربیة السعودیة، وزارة التخطيط، مصلحة الاحصاءات العامة، الكتاب الاحصائی السنوی، ش ۳۵، [ریاض] ۱۹۹۹/۱۴۱۹؛ الموسوعة العربیة العالمیة، ریاض: مؤسسة اعمال الموسوعة للنشر و التوزیع، ۱۹۹۹/۱۴۱۹؛ ناصر خسرو، سفرنامه حکیم ناصر خسرو قبادیانی مروزی، چاپ محمد دبیرسیاتی، تهران ۱۳۶۳ ش؛ حافظ وهبه، جزیره العرب فی القرن العشرين، [قاهره?] ۱۳۷۵/۱۹۵۶؛ یاقوت حموی؛ یعقوبی، البلدان؛

نمایی از مدرسه جدّه بزرگ

به گزارش جناب اصفهانی (همانجا) شمار طلاب ساکن در مدرسه در ۱۳۰۲ ش، ۲۵ تن بوده است. در حال حاضر (۱۳۸۴ ش) سی طلبه از طلاب حوزه علمیه اصفهان در این مدرسه ساکن اند. مدرسه جدّه بزرگ، در مسیر اصلی بازار بزرگ اصفهان، نزدیک به میدان نقش جهان، در ۱۰۵۸ ساخته شد. بنا بر آنچه در وقفنامه مدرسه آمده، دستور بنای آن را جدّه دیگر شاه عباس دوم، حورنیا خانم (یا حورینام خانم / حوریناز خانم) صادر کرده است (چهار وقفنامه، مقدمه احمدی، ص ۹۸، ۱۱۰، ۱۱۳). در نیمه دوم قرن یازدهم / هفدهم، شاردن^۱، سیاح فرانسوی، ضمن توصیف بازار اصفهان، از این مدرسه نام برده و دستور بنای آن را، به اشتباه، به یکی از زنان شاه صفی نسبت داده است (ص ۷، ۴۰۷)، حال آنکه حورنیا خانم، که به جدّه کوچک شاه معروف بود، احتمالاً همسر گرجی صفی میرزا و مادر شاه صفی بوده است (ص چهار وقفنامه، همان مقدمه، ص ۹۶-۹۸). مدرسه جدّه بزرگ، همانند مدرسه جدّه کوچک، در دو طبقه بنا شده است. جناب اصفهانی (همانجا) وسعت مدرسه را ۳۲۵۰ مترمربع (۵۰ × ۶۵ مترمربع) و جابری انصاری (ص ۳۰۴) آن را سه جریب شاه، یعنی ۳۱۲۰ مترمربع، ذکر کرده است. در ورودی مدرسه در بازار و در ضلع غربی مدرسه واقع است و کتیبه سردر آن کاشی معرق به خط ثلث محمدرضا امامی، به رنگ سفید بر زمینه لاجوردی، است. حیاط وسیع مرکزی مدرسه بر روی یکی از نهرهای منشعب از زاینده رود به نام «مادی قدین»، معروف به «فدا» یا «فیدن»، بنا شده است (هنرفر، ص ۷۵۸؛ محمودیان، ص ۱۹۲-۱۹۳). این نهر، که از

آمده که به چهار دسته تقسیم شده‌اند و ثواب وقف هر دسته، به ترتیب، به شاه عباس ماضی، دلارام خانم، صفی میرزا و شاه صفی اختصاص یافته است (همان، ص ۱۰۷-۱۰۸).

مدرسه جدّه کوچک در دو طبقه بنا شده و مساحت آن حدود هفتصد مترمربع است (جناب اصفهانی، ص ۸۵؛ جابری انصاری، همانجا). در ورودی مدرسه، داخل بازار و در ضلع جنوبی عمارت واقع شده و کتیبه سردر آن به خط ثلث محمدرضا امامی^۲، خوشنویس نامور دوره صفوی، بر زمینه کاشی معرق لاجوردی است. نمای آجری اطراف عمارت نیز با کاشی کاری تزیین شده است. این مدرسه دارای حیاط جنوبی و حیاط شمالی است. دور تا دور حیاط جنوبی را حجره‌هایی در دو طبقه احاطه کرده است. امروزه این مدرسه ۳۷ حجره طلبه‌نشین (۱۵ حجره در طبقه پایین و ۲۲ حجره در طبقه فوقانی) دارد؛ ولی میرسیدعلی جناب اصفهانی (همانجا) در ۱۳۰۲ ش، شمار حجره‌ها را ۲۸ باب ذکر کرده، که احتمالاً اختلاف شمارش مربوط به حجره‌ای است که بعدها آشپزخانه شده است.

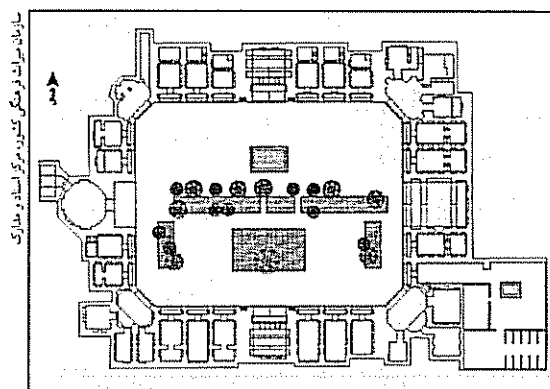
حیاط شمالی مدرسه، که از حیث ارتفاع بالاتر از حیاط جنوبی است، مشتمل است بر یک مسجد و چند غرفه ایوانی شکل. بنا بر سنگ نوشته نصب شده در حیاط شمالی، ساختمان این مدرسه آخرین بار در ۱۳۸۰ ش مرمت شده است.

جدّه شاه، مدرسه جدّه کوچک را بر «علمای علوم یقینیه و عملیه» شیعه وقف کرده (چهار وقفنامه، ص ۱۰۳) و موقوفات بسیاری به آن اختصاص داده است، از جمله قسمتی از قریه قهاب اصفهان و یک حمام و هجده دکان (همان، ص ۱۰۴-۱۰۵). یک دهم از منافع این موقوفات، حق التولیه متولی و مابقی با نظری به وظیفه و مقرری مدرّس، طلبه، مؤذن و خادم اختصاص یافته است (همان، ص ۱۰۶). مدرسه جدّه کوچک از ابتدای تأسیس طلبه‌نشین و خوابگاهی بود و به ندرت در آن تدریس می‌شد، اما فهرست بیش از هفتاد کتاب وقفی مدرسه، که عمدتاً در فقه، اصول، تفسیر، کلام شیعی و عرفان است، نشانه‌ای از اهداف علمی مدرسه در بدو تأسیس آن است (ص ۱۰۷-۱۰۸). از مشهورترین مدرّسان و ساکنان این مدرسه حکیم و عارف مشهور آخوند ملا محمد کاشی (متوفی ۱۳۳۳)، و سیدحسن مدرّس (متوفی ۱۳۱۶ ش) عالم و سیاستمدار نامدار بوده‌اند. سیدحسن مدرّس مدتی در این مدرسه فقه و اصول تدریس می‌کرد (ص همانی، ص ۲۶۶؛ برای نام برخی دیگر از ساکنان و مدرّسان مدرسه ص موحد ابطحی، ج ۲، ص ۱۲۱-۱۲۲) و در همین مدرسه به جان او سوءقصدی نافرجام شد؛ آثار چهار گلوله بر دیوار فوقانی سمت جنوب مدرسه، نزدیک به حجره وی، باقی است.

بزرگ می‌تواند حاکی از گستردگی و تنوع موضوعات آموزشی این مرکز در دوره‌های مختلف باشد، اما تاریخچه آموزشی آن به درستی مشخص نیست.

آقاحسین خوانساری^{۳۳}، ملقب به محقق خوانساری (متوفی ۱۰۹۸)، از نامورترین عالمان علوم عقلی و نقلی در سده یازدهم، از مدرّسان این مدرسه بود و تولیت آنجا را نیز برعهده داشت (نصرآبادی، ص ۱۵۲). همانی (ص ۱۵۰، ۱۵۲) نیز تولیت هر دو مدرسه جدّه را نسل به نسل، از آن خاندان خوانساری دانسته است (نیز ← رفیعی مهرآبادی، ص ۴۴۲)؛ اما در وقفنامه مدرسه، که در زمان آقاحسین خوانساری تنظیم شده، تولیت شرعی به مؤسس مدرسه و پس از مرگ او، به شاه وقت واگذار شده است (← چهاروقفنامه، همان مقدمه، ص ۱۱۲).

بدین ترتیب، شاید منظور نصرآبادی و دیگران آن است که تولیت و سرپرستی علمی مدرسه با آقاحسین خوانساری و خاندان او بوده است. آقاجمال خوانساری (متوفی ۱۱۲۵)، فرزند آقاحسین خوانساری، نیز از مدرّسان مشهور این مدرسه بوده که ظاهراً اغلب به نیابت از پدرش تدریس می‌کرده و خود آقاحسین در منزل به افادت مشغول بوده است (همانی، ص ۱۵۲؛ برای نام برخی از ساکنان فاضل این مدرسه در سده یازدهم ← نصرآبادی، ص ۱۷۶، ۱۸۵، ۱۹۴، ۱۹۶، ۲۰۶). همچنین میرمحمدصادق خاتونآبادی (متوفی ۱۳۴۸)، میرسیدمحمد نجفآبادی (متوفی ۱۳۵۸) و شیخ محمد حسن عالم نجفآبادی (متوفی ۱۳۸۴)، هر سه از علما و مفخر معاصر حوزه اصفهان، از مدرّسان این مدرسه بوده‌اند (رفیعی مهرآبادی، ص ۴۴۱؛ مهدوی، ص ۲۷۶). میرزا کاظم واله (متوفی ۱۲۲۹)، عارف و شاعر و خوشنویس، و آخوند کاشی نیز مدتی در این مدرسه سکونت داشته‌اند (همانی، ص ۲۰۱-۲۰۶). آقامسیح تویسرکانی (مدیر روزنامه ناقر) و سیداشرف‌الدین گیلانی (مدیر روزنامه نسیم شمال) نیز هریک چندی در این مدرسه اقامت داشته‌اند. تویسرکانی نشانی مراسلات روزنامه خویش را مدرسه جدّه

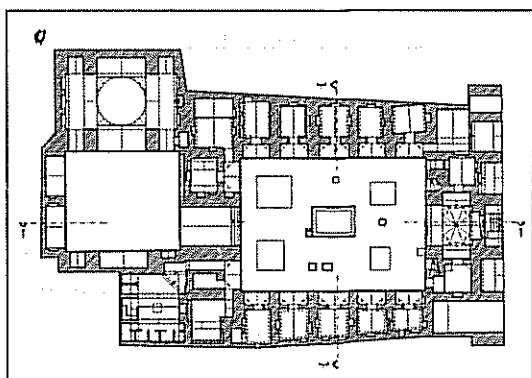

نقشه کف‌بنای مدرسه جدّه بزرگ

میانۀ حیاط مدرسه از مغرب به مشرق می‌گذرد، تا چند سال پیش آشکار بود و بر زیبایی مدرسه می‌افزود ولی اخیراً روی آن را پوشانده‌اند. دور تا دور حیاط مرکزی را ۶۷ حجره در دو طبقه فراگرفته است، یعنی ۳۳ حجره در طبقه پایین، هفده حجره در سمت شمال و هفده حجره در سمت جنوب در طبقه بالا. هم‌اکنون این حجره‌ها، به جز حجره‌هایی که آشپزخانه یا کتابخانه یا دفتر و نظایر آن شده، طلبه‌نشین‌اند.

این مدرسه دو مدرّس و یک مسجد نیز دارد. یک مدرّس در میانۀ ضلع جنوبی، دیگری در میانۀ ضلع شمالی مدرسه، و مسجد در وسط ضلع شرقی مدرسه، قرار گرفته است. از زیباییهای معماری این مدرسه، قرار گرفتن چهار گوشواره در چهار گوشۀ حیاط است که هریک چهار حجره دارند. بر اساس لوح کاشی سردر مسجد، تعمیرات اصلی مدرسه در ۱۳۳۴ انجام یافته است. در سالهای اخیر نیز در زمینی که به قسمت شرقی مدرسه الحاق کرده‌اند، ساختمانی بنا شده که مشتمل بر یک مدرسه و چند کلاس است و هیچ تناسبی با معماری دوره صفوی ندارد. بر اساس وقفنامه مدرسه که در ۱۰۶۷ نگارش یافته و در حاشیۀ آن، متن گواهی و مهرشاه عباس دوم و نیز متن اقرار و مهر حورنیاز خانم پیداست - این مدرسه برای «کافۀ طلاب علوم دینی که به صفت ایمان موصوف باشند» وقف شده است (چهاروقفنامه، ص ۱۱۱). همچنین موقوفاتی از املاک و دکانها و قریه‌ها برای آن قرار داده شده تا عوایدش، با نظر متولی وقت، برای عمران و تعمیرات مدرسه، و مازاد آن، برای طلاب ساکن در مدرسه و مدرّسان و خدمه صرف شود (همان، ص ۱۱۱-۱۱۲). این مدرسه اکنون (۱۳۸۴ ش) یکی از مدارس معمور و مهم حوزه علمیه اصفهان است و پنجاه طلبه در آن ساکن‌اند. جناب اصفهانی (همانجا) نیز شمار ساکنان مدرسه را در ۱۳۰۲ ش پنجاه تن ذکر کرده است.

اگرچه حضور عالمان نامور حوزه اصفهان در مدرسه جدّه

نقشه کف‌بنای مدرسه جدّه کوچک

رومیا راه یافته است (بلک^۲ و گرین^۳، ص ۹۳) اما احتمالاً نخستین بار بابلیها در حدود ۱۲۰۰ ق م این نقش را به عنوان نماد صورت فلکی جَدی به کار برده‌اند، چرا که در سنگ‌نوشته‌ای از صورتهای فلکی به جا مانده از آن دوران، چند ستاره در کنار شاخ بز - ماهی ترسیم شده است (آلن، ص ۱۳۷-۱۳۸). در اسطوره‌های یونان، جدی از وحشت هیولایی به نام تیغون به درون رود نیل پرید (همان، ص ۱۳۶) و به این صورت درآمد. منجمان دوره اسلامی به طرح اسطوره‌های صورت فلکی جدی، مرکب از بز و ماهی، اشاره کرده (← ابوریحان بیرونی، ۱۳۶۲ ش، ص ۹۰؛ قطان مروزی، ص ۱۵۴) و آن را به همین صورت ترسیم کرده‌اند (← صوفی، ص ۲۸۳؛ ترجمه فارسی، تصویر مقابلی ص ۲۰۹؛ شهرمدان بن ابی‌الخیر، ص ۴۶۲؛ نیز ← شکل ۱). به نوشته ابوریحان بیرونی (۱۳۷۷، ص ۱۷۸) منشأ طرح بز - ماهی به یونانیان باز می‌گردد. پیروان افلاطون عقیده داشتند که روح مردان پس از مرگ، از طریق ستارگان جدی به آسمان صعود می‌کند، از این رو ستارگان جدی را «دروازه خدایان» می‌نامیدند. آراتوس و پس از او بطلمیوس، این صورت را Aryoképwō ^۴، به معنای بز شاخدار، نامیدند (← آلن، ص ۱۳۵-۱۳۶). بعدها در لاتینی نام کاپریکورنوس^۵ به همین معنی، برای جدی به کار رفت و امروزه نیز در اروپا به همین نام شناخته می‌شود (روم^۶، ص ۶۹). بطلمیوس (ص ۳۷۵-۳۷۶) و به پیروی از وی صوفی (ص ۲۷۸)، ۲۸ ستاره برای جدی بر شمرده‌اند. به نوشته صوفی (همانجا) هیچ ستاره‌ای خارج از [محدوده] صورت، قابل مشاهده نیست. بطلمیوس (همانجا) قدر ستارگان جَدی را چنین نوشته است: چهار تا از قدر سوم، نه تا از قدر چهارم، نه تا از قدر پنجم و شش تا از قدر ششم. صوفی بر اساس رصدهایش، چهار تا از قدر سوم، هشت تا از قدر چهارم، هفت تا از قدر پنجم و نه تا از قدر ششم ذکر کرده است (← ص ۲۸۴؛ ترجمه فارسی، ص ۲۰۷-۲۰۸). ابوریحان بیرونی (۱۳۷۳-۱۳۷۵، ج ۳، ص ۱۰۸۱-۱۰۸۳) در جدولی قدر ستارگان جدی را، بر اساس نظر بطلمیوس و صوفی، کنار هم آورده است. نصیرالدین طوسی در ترجمه صور الکواکب (همانجا) در ستونی که خود افزوده، مزاج نظیر هر ستاره جدی را از سیارات آورده است. به نوشته صوفی، اعراب قدیم شش ستاره را که به صورت کمائی در پی ستاره اول جدی قرار دارند، «قلاده» (ص ۲۷۸) و دو ستاره اول و سوم جدی (در نجوم جدید ستاره اول شامل « α_1 و β » را که یکی از شاخهای بزغاله را تشکیل می‌دهند، «سعد ذابح» (ص ۲۸۲) می‌نامیدند. این دو ستاره منزل بیست و دوم از منازل بیست و هشت‌گانه ماه نزد اعراب قدیم بوده‌اند.

بزرگ قرار داده بود (ایمانیه، ص ۵۹؛ برای نام برخی دیگر از ساکنان این مدرسه ← موحد ابطحی، ج ۲، ص ۱۱۶-۱۱۹). در سالهای اخیر، برنامه‌های آموزشی گسترده‌ای، اعم از دروس مقدمات و سطح، در این مدرسه برقرار گشته است و حدود ۱۳۵ تن از طلاب حوزه علمیه از این دروس استفاده می‌کنند. برخی دروس سطوح بالاتر نیز، به صورت آزاد، در آنجا تدریس می‌شود.

منابع: علاوه بر مشاهدات مؤلف؛ مجتبی ایمانیه، «تحصیل و تدریس آقاحسین خوانساری در مدارس عصر صفوی»، کیهان اندیشه، ش ۸۲ (بهمن و اسفند ۱۳۷۷)؛ محمدحسن جابری انصاری، تاریخ اصفهان و ری و همه جهان، [اصفهان] ۱۳۲۱ ش؛ علی جناب اصفهانی، الاصفهان، به کوشش محمدرضا ریاضی، تهران ۱۳۷۶ ش؛ چهار وقفنامه از چهار مدرسه اصفهان در دوره صفوی، چاپ نزهت احمدی، در میراث اسلامی ایران، دفتر ۳، به کوشش رسول جعفریان، قم: کتابخانه آیه‌الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۳۷۵ ش؛ ابوالقاسم رفیعی مهرآبادی، آثار ملی اصفهان، تهران ۱۳۵۲ ش؛ عبدالحسین سپنتا، تاریخچه اوقاف اصفهان، اصفهان ۱۳۲۶ ش؛ حسین سلطان‌زاده، تاریخ مدارس ایران: از عهد باستان تا تأسیس دارالفنون، تهران ۱۳۶۲ ش؛ محمد محمودیان، زاینده‌رود اصفهان، اصفهان ۱۳۴۸ ش؛ حجت موحد ابطحی، ریشه‌ها و جلوه‌های تشیع و حوزه علمیه اصفهان در طول تاریخ، اصفهان ۱۴۱۸؛ مسلح‌الدین مهدوی، تذکره القنبر، یا، دانشمندان و بزرگان اصفهان، اصفهان ۱۳۴۸ ش؛ محمدظاهر نصرآبادی، تذکره نصرآبادی، چاپ وحید دستگردی، تهران ۱۳۶۱ ش؛ جلال‌الدین همائی، تاریخ اصفهان: مجلد ابنیه و عمارات، فصل تکایا و مقابر، به کوشش ماهدخت بانوهمایی، تهران ۱۳۸۱ ش؛ لطف‌الله هنرفر، گنجینه آثار تاریخی اصفهان، اصفهان ۱۳۴۴ ش؛

Jean Chardin, *Voyages du Chevalier Chardin en Perse et autres lieux de l'Orient*, new ed. by L. Langlès, Paris 1811.

/ محمدحسن مظاهری /

جَدَه (ملک) ← مقولات

جَدی، از صورتهای فلکی منطقه البروج. جدی در لغت به معنای بزغاله است. ریشه این واژه به زبانهای کهن‌تر از عربی باز می‌گردد، چنانکه در آرامی و سریانی *gadyā*، در آشوری *gadiia / gadū* و در عبری *gedi* به کار رفته است (مشکور، ج ۱، ص ۱۳۳). در پهلوی این صورت با نام وَهیک آمده است (← مکتزی^۱، ذیل "Capricorn"). در نقشهای اسطوره‌ای، این صورت فلکی با سر و پیکره بز و دم ماهی تصویر شده است. طرح بز - ماهی احتمالاً از دوره سومریان به تمدن یونانیان و